

Bölüm 5

Yayın Etiği

Giriş

Bilimsel çalışmaların ve araştırmaların hazırlanmasında temel bazı kurallar vardır. Bilimsel araştırmalar yapılırken, yapılan araştırmanın doğrudan veya dolaylı olarak insanlığa hizmet etmeyi amaçlayan temel ahlaki prensibi yanında, eğer canlı ve/veya insan (denek) ile yapılıyorsa deneğe zarar vermeyen bir araştırma olması gereklidir. Bu konuda zararları karşılamaya yönelik hukuki kurallar mevcuttur. Araştırma sonuçlarının yayımlanması sırasında da dikkat edilmesi gereken hukuki ve moral kurallar bulunmaktadır. Gerek yayınların hazırlanması, gerekse yayımlanması sırasında uyulması gereken temel hukuki ve ahlaki kurallara uygunluk, bilimsel araştırmalarda ve yayınlarda “etik” kavramı içinde değerlendirilir. Bu kavramlara uyulmaksızın veya dikkate almaksızın yapılan araştırma ve yayınlar etik dışı davranışlardır ve yeri geldiğinde kanuni takibatı ve cezayı gerektirir. Bu kılavuzda öncelikle, yapılan bilimsel araştırma ve çalışmaların “yayın” aşamasındaki etik değerler üzerinde durulacaktır.

Bilimsel araştırma ve yayınlarda etik dışı davranış türleri

- 1- Çeşitli türde bilimsel yanıltma, sahtecilik (fraud)
- 2- Aşırma (intihal; başkasının eserini kendi eseri gibi yayınlama: plagiarizm)
- 3- Kurallara uygun olmayan alıntı (iktibas) yapma, bilimsel korsanlık: piracy
- 4- Uydurma, yalan yazma (fabrication)
- 5- Aynı yazıyı farklı dergilerde birden çok yayınlama (duplication)
- 6- Ortak eserlerde, ortaklık kurallarına uymama
- 7- İsimlerin belirlenmesinde adil davranmama
- 8- Eserde söz konusu insan, canlı veya objelerin rencide edilir tarzda sunulması

şekillerinde olabilir. Bu tarz etik dışı davranışlar, dünyada ve ülkemizde cezai yaptırımını gerektirmektedir.

Bilimsel yanıltma, “araştırmanın değerini düşüren ve güvenilirliğini azaltan her türlü davranış” olarak tanımlanır. Uygun metotlara göre yapılmayan çalışmalar, sonuçların değerlendirilmesi ve yorumunun iyi ve yeterli yapılmadığı çalışmalar doğal olarak yanlış veya yetersiz sonuçlar verebilir ve bu çalışmalar iyi niyetle de yapılsa sonuç olarak bilimsel yanıltmadır ve eserin değerini düşürür. Oysa, bilimsel yalancılık (scientific fraud) ise, araştırmacının bilinçli olarak sonuçları saptırması ve değiştirmesi olarak tanımlanır ve saptandığı takdirde gereken ceza verilmelidir.

Aşırma eser, başkalarının eserlerinden önemli miktarda izinsiz alıntı yaparak gerçek eser sahibinin adını vermeme veya tamamı ile uydurma eser üretme, günümüzde bilimsel sahteciliğin en sık rastlanan şekilleridir. Bu tür eylemlere karşı meslek kuruluşları ve adli mercilerin bilinçli gayretleri ile takip edilmesi gerekli yasal işlemler uygulanmalıdır.

Yayın etiğinin önemi, etik kurallara niçin dikkat etmek gerekir?

Her şeyden önce bilimsel araştırma sırasında ve yayında, çalışmayı yapanların dışında kalanların maddi ve manevi zarar görmemesi gereklidir. Her araştırma ve yayın bir fikir ürünüdür. Nasıl bir eşyanın korunmasına dair kanunlar varsa, fikir ürünlerinin korunmasında da hukuksal kurallar vardır. Nasıl bir eşyanın sahibi varsa, fikir ürünlerinin de bir sahibi veya sahipleri vardır. Eşyalar veya fikir ürünleri üzerinden maddi ve manevi çıkar sağlamak mümkündür. Bu kazanımların sadece sahiplerine yönelik olması doğal olanıdır. Bilimsel yayınlar, fikir ve sanat eserleri kapsamına girer. Fikir ve sanat eserlerinin ve eser sahiplerinin hakları Fikri mülkiyet hukuku ile korunur. Korumanın amacı, fikri mülkiyetin sahibini koruyarak özendirme ve teşvik etmektir. Fikri mülkiyetin sahibi eserini devrederek, ya da başkalarına kullanma haklarını devrederek, yani lisanslar tanıtarak ürününden faydalanılmasını sağlayabilmeli, haklarına yapılan her türlü tecavüzü önleyebilmeli, zararını maddi ve manevi tazminatlarla giderebilmelidir. Bu nedenle hem hukuki açıdan, hem de ahlaki bakımdan etik kurallara uymak gerekir.

Etik dışı davranış sebepleri

Bilimsel etik dışı davranışlarda, bireyin yeterli araştırma eğitimi görmemiş olması, disiplinsiz çalışması ve sorumlular tarafından yeterli ölçüde denetlenmemesi önemli bir nedendir.

Akademik ortamda hızlı yükselme ve prestij kazanma hırsı da etik dışı davranışlara sebep olabilir. Bir eserin getirebileceği maddi ve manevi kazançlar önemli olabilir ve eğilimi olan kişilerde etik kurallar dışına çıkılmasına sebep olabilir.

Nadir de olsa, psikiyatrik bozuklukların da bilimsel yanıtma ve yalan yayında etken olduğu görülebilmektedir.

Bütün dünyada, araştırmaların bir kısmı çeşitli kuruluşlarca maddi olarak desteklenmektedir. Destek yapan tarafından gelebilecek baskılar da etik dışı sonuçlar doğurabilir.

Etik dışı davranışları önlemeye yönelik gayretler

Bilerek veya bilmeyerek yapılan bilimsel yanıtı önlemek için eğitim en önemli yöntemdir. Kurumlar ve sorumluları, bu konuda standartları genç araştırmacılara öğretmelidir. Ayrıca araştırmacıların denetimleri de titizlikle yapılmalıdır. Genç araştırmacılar rahatlıkla danışabilecekleri sorumlu kişilere ulaşabilmelidir. Bu da pratik olarak, her araştırmadan ve araştırmacıdan sorumlu bir danışman ile çözümlenebilir. Bu konuda, danışmanların da iş yükünü ve zamanını dikkate almak gerekir. Yayın safhasına gelindiğinde, veri analizleri, istatistik değerlendirme ve sonuçlar, uzmanlar ve yayına katkısı bulunanlar tarafından tekrar incelenmeli, değerlendirilmeli ve onaylandığına ait imzaları alınmalıdır.

Etik dışı davranışlara sürükleyebilecek faktörler ortadan kaldırılmalıdır. Genç araştırmacıları çok sayıda yayın yapmaya zorlayacak 'gereksiz' baskılardan kaçınılmalı, aksine kaliteli, özgün araştırmalar için destek olunmalıdır. Başlangıçta spekülatif araştırmalardan çok, sonuç alma olasılığı yüksek, metodolojisi sağlam ve oturmuş araştırmalar ile başlanmalıdır. Araştırma sayısından çok, araştırma kalitesinin önemli olduğu dikkate alınmalıdır.

Etik kurallara uyma ve standardı yakalama konusunda dergi editör ve danışma kurullarına çok önemli görev düşmektedir. Metodolojisi tartışmalı ve çeşitli açılardan etik kurallara uymayan yazılar yayına kabul edilmemeli ve gerekli uyarılar yapılmalıdır. Yayında adı geçenlerin tümünün onay imzası istenmelidir.

Yayınlarda isimlerin belirlenmesinde kurallar

Bilimsel yayınlarda yazarlık, bilim adamına maddi ve manevi kazanç sağladığı gibi aynı zamanda sorumluluk da yükler. Bir araştırmanın oluşmasında, fikir olarak düşünülmesinden, deneylerin yapılması, verilerin toplanması ve nihayet yazılmasına kadar değişik safhalarında birden fazla araştırmacının katkısı olabilir. Bu durumda yazar veya eserin sahibi kimdir, isimler nasıl yazılmalıdır sorusu ortaya çıkar. Bu sorunun cevabı net olarak henüz verilmemiştir. Bilimsel eserin içeriğine, yapılmasına ve nihayet sonuçlandırılarak yazılmasına önemli katkısı olanlara ve aynı zamanda eserin sorumluluğunu alanlara yazarlık hakkı verilmeli, isimleri eserde belirtilmelidir. İsimlerin sıralanmasında da kesin kurallar yoktur ve bu sıralama araştırmanın yapıldığı kuruluşun geleneklerinden de etkilenmektedir. Prensip olarak, çalışmayı planlayan ve yapan, verileri değerlendiren ve yazıyı kaleme alan birinci isim olmalıdır. Birinci ismin aktivitelelerini denetleyen ve aynı zamanda çalışma için gerekli materyalin sağlanmasına, çalışmanın planlanması ve yazılmasına yardım eden kişi 2. isim olmalıdır. Sonucu isim, genellikle çalışmanın yapıldığı klinik veya laboratuvarın şefidir ve aynı zamanda, çalışmanın detayları için destek sağlamış olmalı, çalışmanın aşamaları ve kontrolünde destek sağlamış olmalıdır. Diğer isimler ise, yaptıkları katkıya göre, 2. isimden sonra sıralanırlar. İsimlerin sıralanmasında katkıların dikkate alınmamasından veya aynı çalışmanın minör değişikliklerle tekrar yayınlanması sırasında ilk çalışmadaki katkıların dikkate alınmamasından kaynaklanan etik dışı ve aynı zamanda hukuki açıdan da soruşturmaya gerektirecek durumlar, özellikle çok araştırmacı tarafından yapılan çalışmalarda sık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, daha çalışmanın başlangıcında, çalışmanın planlanması sırasında potansiyel yazarlar belirlenmelidir. Çalışmanın seyri sırasında karar tekrar gözden geçirilmeli, müsvedde hazırlanması sırasında son şekline karar verilmelidir.

Kanıımızca, yazının bir yerinde, yazarların katkılarının belirtilmesi uygun olur.

Yayın yapanın hukuki hakları

Yazarlık ve eser sahipliği kavramı. Eserin sahibi, eseri yaratan, vücuda getirendir (FSEK madde 1). Eser sahibi aynı zamanda eser üzerindeki maddi ve manevi hakların da sahibidir. Yayımcılar ve tüzel kişiler eser sahibi olamaz. Ancak, anlaşma ve lisans verilerek yayımcılara mali haklar devredilebilir. Toplama eserlerde editör kurulu veya editör olarak bir yetkili bulunur. Editör, toplama esere konulan her bağımsız

bölümün sahibinin hakları saklı kalmak şartı ile, toplama eserin sahibidir. Bütüne ait maddi ve manevi haklar editöre aittir. Bölümler ve parçalar üzerinde hak ve sorumluluklar o kısmın sahibine aittir.

Ortak eser sahipliği. Birden fazla kişinin birlikte oluşturduğu eserin kısımlara ayrılması mümkünse, bunlardan her birinin sahibi, o bölümü vücuda getirendir (FSEK m. 9). Her birinin maddi ve manevi hakları vardır. Ortak eseri oluşturanlardan her biri bütün eserin değiştirilmesi veya yayımlanması için diğerlerinin katılmasını isteyebilir (FSEK 9/2). Ortak eserin sahipleri, ilk yayımdan sonra kendi bölümünü bağımsız olarak yayımlamak isterse, yeniden yayıma zorlanamaz, kendisi yayımlayabilir.

Teknik hizmetler ve yardımlar. Bir eserin oluşturulmasında yapılan teknik hizmetler veya ayrıntıya ait yardımlar, eser sahipliği oluşmasına imkan vermez (FSEK 10/3).

Başkasına ait olan fikir ürününü kar veya çıkar amaçlı olarak sahibinden izinsiz olarak kullanmak suçtur. Ülkemizde de, dünyada olduğu gibi fikir ürünü sahiplerinin maddi ve manevi haklarını koruyan yasalar vardır. Bu alanda soruşturma açılması ve gereğinde karşı tarafa ceza verilmesi için, mahkemelere suç duyurusunda bulunmak gerekir. Hukuki durumlardan daha önemlisi, fikir ürünlerinin izinsiz kullanılmasının suç olduğunun bilinmesi ve gerektiğinde yetkili kişi ve kurumlardan izin alınmasının zorunlu olduğu bilincinin yerleşmesidir.

Fikir ve sanat eserleri ile ilgili düzenlemelerin yapılabilmesi, Kültür Bakanlığı'nın görevidir ve bu düzenlemeler için Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK) mevcuttur. Fakat, fikir ve sanat eserlerinin korunması, haklarının devri, lisans verilmesi vs. işlemlerin yapılması konusunda herhangi bir şekilde hizmet veren uzman ve özelleşmiş bir kamu kuruluşu mevcut değildir. Çünkü, eser üzerinde hak elde edilmesi herhangi bir sicile kaydı gerektirmemektedir. Eserin kamuya sunulmuş olması (alenileşmesi), yayımlanması yeterlidir. Yani fikir ürünlerinin sınav ürünlerindeki gibi herhangi bir kuruma ya da sicile tescili gerekmemektedir.

Eser sahiplerinin korunması hakkı evrenseldir. Yani bir yabancı bir eser sahibi, hakkının korunması için Türkiye'de dava açabileceği gibi, bir Türk de yabancı ülkede dava açabilir. Eser sahibi ister Türk, ister yabancı olsun Türkiye'de görülen davalarda FSEK uygulanır. Fikri mülkiyet hukuku, özel hukukun bir dalıdır. Diğer hukuklarla ilgisi vardır: Medeni hukukla, ticaret ve haksız rekabet hukuku ile, rekabe-

tin korunması hukuku, iş hukuku ve anayasa hukuku ile bağlantı içindedir.

Eser sahibinin hakları. Manevi ve maddi haklar olarak ikiye ayrılır.

Manevi haklar: Manevi haklar, eser sahibinin eseri dolayısı ile doğrudan kişiliğine bağlı haklar-yetkilerdir. Mirasla intikal etmezler, ölümle son bulurlar. Bu haklar FSEK'de düzenlenmiştir. Buna göre, eser sahibinin manevi hakları şunlardır:

- Eseri umuma arz yetkisi (FSEK m. 14)
- Eser üzerinde adının belirtilmesi –eser sahibi olarak tanıtılma– hakkı (m. 15)
- Eserde değişiklik yapılmasını men etme yetkisi (m. 16 ve 17-1)
- Sahibinin, eserin aslına varma hakkı (m. 17-2)

Mali haklar: Eserden ekonomik olarak yararlanma hakkıdır ve eser sahibine verilmiştir. Bu hak üçüncü kişilere devredilebilir, örneğin meslek kuruluşları, yapımcılar ya da yayıncılar bu hakların kullanımı konusunda yetkilendirilebilir. Kaldı ki, uygulamada çoğu kez mali haklar bizzat eser sahibi tarafından değil, mali hakkını bu şekilde devrettiği kişilerce kullanılmaktadır. Mali haklarda koruma süresi, eser sahibinin yaşadığı sürece ve ölümünden 70 yıl sonrasına kadardır. Mali haklar da FSEK'de belirtilmiş olup, şu şekilde sıralanabilir:

- Eseri işleme hakkı (FSEK m. 21)
- Çoğaltma hakkı (m. 22)
- Yayma hakkı (m. 23)
- Kiralama ve kamuya ödünç verme hakkı
- Temsil hakkı (m. 24)
- İşaret, ses ve/veya görüntü nakline yarayan araçlarla iletim hakkı (m. 25)
- Radyo, TV gibi araçlarla iletilen eserlerine ilişkin ödemelere dair hak (m. 43-1)

Etik dışı davranışlarda cezalar

Bilimsel yayınlarla ilgili herhangi bir etik dışı davranış iddiasında, ülkemizin de üyesi bulunduğu Avrupa Bilimsel Dürüstlük ve Doğruluk Komitesi'nin belirlediği esaslara göre, gereken soruşturma ve yasal işlemler önce kurum içinde başlatılmalı ve gizlilikle sürdürülerek en çok 3-4 ay içinde sonuçlandırılmalıdır. Soruşturma sırasında sorgulanan araştırıcının saygınlığını ve haysiyetini zedelememek gerekir.

Araştıracının suçlu olduğu saptanırsa, gerekli yasal cezai hükümler derhal uygulanmalıdır. Aynı zamanda, yayının başkalarına zarar verme olasılığı da dikkate alınarak uluslararası literatürden ve indekslerden geri çekilmesi sağlanmalıdır. Bu zaten sahtecilik yapan bilim adamına, bilim dünyasının verebileceği en büyük cezadır. Bunun dışında, kurum içinde sahteciliği ispatlanmış araştıracının 3 yıl süre ile mali destekli araştırmalardan men edilmesi, teorik ve pratik eğitimden uzaklaştırılması, almış olduğu mali desteği iade etmesi, hiçbir idari göreve tayin edilmemesi veya varsa idari görevinin iptali gereklidir. Ayrıca durum, ulusal ve uluslararası meslek kuruluşlarına da bildirilmelidir. Disiplin kurulunun kararı doğrultusunda, gerekirse yazılı istifası istenmeli ve kurumla ilişkisi kesilmelidir.

Olayın hukuki açıdan değerlendirilmesinde de oluşacak suçlar ve cezalar belirlenmiştir:

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun 71. maddesinde eser sahibinin mali ve manevi haklarına tecavüz suçları ve bu suçlara uygulanacak yaptırımlar düzenlenmiştir. Buna göre:

Kanunda koruma altına alınan fikir ve sanat eserleriyle ilgili manevi, mali hakları ihlal ederek:

1. *Bir eseri, hak sahibi kişilerin yazılı izni olmaksızın, işlemek, çoğaltmak, değiştirmek, yayımlamak, dağıtmak, her türlü işaret, ses veya görüntü nakline yarayan araçlarla umuma iletmek, ya da hukuka aykırı olarak işlenen veya çoğaltılan eserleri satışa arz etmek, kiralamak veya ödünç vermek suretiyle ya da sair şekilde yaymak, ticari amaçla satın almak, ithal veya ihraç etmek, kişisel kullanım amacı dışında elinde bulundurmak ya da depolamak suçtur. Bu kişiler hakkında bir yıldan beş yıla kadar hapis veya adli para cezasına hükmolunur.*

2. *Başkasına ait esere, kendi eseri olarak ad koyan kişi altı aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezasıyla cezalandırılır. Bu fiilin dağıtmak veya yayımlamak suretiyle işlenmesi halinde, hapis cezasının üst sınırı beş yıl olup, adli para cezasına hükmolunamaz.*

3. *Bir eserden kaynak göstermeksizin iktibasta bulunan kişi altı aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezasıyla cezalandırılır.*

4. *Hak sahibi kişilerin izni olmaksızın, alenileşmemiş bir eserin muhtevası hakkında kamuya açıklamada bulunan kişi, altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır.*

5. *Bir eserle ilgili olarak yetersiz, yanlış veya aldatıcı mahiyette kaynak gösteren kişi, altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır.*

6. *Bir eseri, tanınmış bir başkasının adını kullanarak çoğaltan, dağıtan, yayan veya yayımlayan kişi, üç aydan bir yıla kadar hapis veya adli para cezasıyla cezalandırılır.*

Mali haklara tecavüz halinde oluşan suçlar (FSEK m. 72)

- a- Hak sahibinin yazılı izni olmaksızın (HSYİÖ) ve FSEK'ye aykırı olarak eseri herhangi bir şekilde işlemek suçu
- b- HSYİÖ ve FSEK'ye aykırı olarak eseri herhangi bir şekilde çoğaltmak suçu
- c- İzin olmaksızın ve FSEK'ye aykırı olarak, eserin veya işlenmelerinin veya çoğaltılmış kopyalarının satılması suçu
- d- HSYİÖ, dijital ortamlar da dahil, değişik yöntemlerle eseri yaymak, yayıma aracılık etmek suçu
- e- HSYİÖ, bir eseri kiralamak veya kamuya ödünç vermek suçu
- f- HSYİÖ, yapılan nüshaları yasal veya yasal olmayan yollardan ülkeye sokmak ve ticaret konusu yapmak ve kullanmak suçu

CEZA: 4-6 yıl hapis, 50-150 milyar para cezası.

Bilimsel eserlerde kullanılan kişilerin (denek) kişilik hakları

Bilimsel eserlerde yapılan örneklemelerin bazen kişilik haklarına aykırı olduğu da gözlemlenmektedir. FSEK madde 86'ya göre resim ve portreler eser olmadıkları halde tasvir edilenin, tasvir edilen ölmüşse mirasçılarının muvafakati olmadan on yıl geçmedikçe teşhir ve umuma arz edilmez. Bu hallerde FSEK'ye göre bir ceza davası söz konusu olmasa bile Türk Ceza Kanunu'nun 134, 139 ve 140. maddeleri ile cezalandırma ve Borçlar Kanunu'na ve Medeni Kanunu'na göre manevi tazminat söz konusu olabilir. Bu nedenle özellikle tıbbi vakaların yayınında kullanılacak kişilerin resimlerini kendilerinden yazılı izin alınmadan bilimsel yayınlarda kullanmak bu tür davalarla bilim adamlarını karşı karşıya bırakabilir. Diğer tarafta bilim adına illa ki bu vakaların kullanılması gerekiyorsa mutlaka ilgili kişilerin isimleri gizlenmeli ve resimlerinden kim oldukları anlaşılmamalıdır.

Yararlanma ve benzetme serbestisi ilkesi

Her yeni anlatım, söylem, kuram, vb. daha öncekilere dayanır. Her eser, kendinden önce meydana

getirilen eserlerden esinlenebilir. Bu durum, sürekli gelişimin de doğal bir uzantısıdır. Aksi halin kabulü durumunda durağanlık başlar ve gelişme söz konusu olmaz. Ancak bu yararlanma, esinlenme, eser sahibinin hakkını haleldar edecek biçimde taklide, aldattıcı derecede benzerliğe ulaştığı durumda koruma kanunları geçerlidir. Bir eseri, patenti, markayı, vb. sahibinden izin almadan kullanan veya onun taklidini veya benzerini yapıp bundan yararlanan kişi, gerçekte başkasına ait emeği sömüren sömürücü ve eylemi de sömürmedir. Dürüstlük kurallarına aykırı olmamak şartıyla herkes başkasının emeğinin sonuçlarından yararlanarak daha iyisini gerçekleştirmek ve rekabete katılmak hakkına sahiptir. Dürüstlük kurallarının ihlal edildiği noktada koruma başlar.

Başkasının eserini kendi eseri gibi göstermek: İntihal – eser hırsızlığı

Sahibinin adını belirtmeksizin, doğrudan veya dolaylı, kısmen veya tamamen alınan her alıntı intihaldir. İntihal, bir nevi fikir hırsızlığıdır ve çeşitli hukuki ve cezai sorumlulukları olan hukuka aykırı bir eylemdir. İntihal, “bir kimsenin, başkasına ait eser sahipliği sıfatını sahiplenmek suretiyle, eser sahibinin haklarını ihlal etmesi” olarak tarif edildiği gibi, “başkasına ait bir eserden yararlanan şahsın, eser sahibinin ismini bildirmeden, eserini sahiplenmek suretiyle, onun eser sahipliğinden kaynaklanan haklarını ihlal etmesi” biçiminde de tarif edilmiştir.¹ Eser sahibinin adına atıfta bulunmayan, eseri kısmen ya da tamamen, doğrudan veya dolaylı yansıtan her alıntı intihaldir.²

İntihalden söz edebilmek için, ortada öncelikle, eser sahibinin bu sıfatı dolayısıyla sahip olduğu haklarının ihlal edilmiş olması gerekir; bunun dışında intihal, “başkasına ait eser sahipliğinin” “sahiplenilmesini” gerektirir. Eserin tümünün değil de, bazı

bölmelerin, pasajların, ezgilerin veya ibarelerin eser sahibinin adı zikredilmeksizin alınması da intihaldir.

Sıklıkla karşılaşılan intihal şekli olan ve FSEK’de bizatihi suç olarak düzenlenen “başkasının eserini kendi eseri gibi gösterme” hali de klasik biçimde intihal halini oluşturmakta ve kanun bu durumu suç saymaktadır. Nitekim bu konuda Yargıtay’ın da olumlu birçok kararı bulunmaktadır.³

Kendi eserinden intihal mümkün müdür? Kendi eserinin tekrarlanması intihal değildir. Ancak, eserini satmış ve aynı eserini başkası için yapmayacağını taahhüt etmişse, intihal yapamaz, izin almalıdır. Bu durum örneğin mimarlıkta, ressamlıkta kolay anlaşılabilir. Fakat bilimsel eserlerde nasıl olmalıdır? Bilgilerin tekrarı yapılabilir, fakat, tablo, resim, şema gibi somut şekillerin alınmasında hak sahibinin izni (yazar veya hak sahibi yayımcı kuruluş ise) gerekli olmalıdır.

İktibas

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nun 35. maddesinde; “iktibas yapmaya” yani, “alıntı yapmaya” imkan tanınmıştır. Ancak, yapılan iktibasın belli olacak şekilde yapılması aranmış, ve ilim ve edebiyat eserlerinde yapılan iktibasta, kullanılan eserin ve eser sahibinin adının belirtilmesi yanında, alıntı yapılan kısmın da belirtilmesi zorunlu kılınmıştır. Bu hususlara aykırılık halinde, eser sahibinin adının belirtilmesi yetkisine ve dolayısıyla eser sahibinin manevi hakkına tecavüz söz konusu olacaktır.

İktibas, alenileşmiş-yayınlanmış bir eserden, kaynak göstererek, değişiklik yapılmadan alıntı yapılmasıdır. İki unsuru vardır:

- 1- Alıntının değiştirilmeden alınması
- 2- Küçük bir kısmının aktarılması

¹ “...Suçla konu olan “Bir Destanın Kahramanı Atatürk ve İlkeleri” adlı eserin ilk kez yayımlandığı 1981 yılı baskısında yazar olarak Ö.L.T. ve F.B. isimlerinin gösterilmiş olmasına karşın, aynı eserin “Atatürk ve İlkeleri” adı altında baskı yılı gösterilmeksizin ve yazarı F.B. olarak ikinci kez neşredildiği anlaşılmaktadır. Bu durum muvacehesinde sözü edilen eserin 5846 sayılı Kanununun 9. maddesi kapsamı içinde ve kısımlara ayrılması mümkün olan birden fazla kimselerin birlikte vücuda getirdiği, ortak, bağlı ya da toplu bir eser niteliği taşıyıp taşımadığı araştırılmadan ve aynı Yasanın 11. maddesi uyarınca yayımlanmış eser nüshalarında eser sahibi olarak adını kullanan kimsenin aksi sabit oluncaya kadar o eserin sahibi olarak öngörüldüğü gözetilerek ve de aynı Kanununun 15. maddesinin son fıkrası uyarınca eserin kimin tarafından vücuda getirildiğinin ihtilaflı olması halinde gerçek eser sahibinin hakkının tespit edilmesini mahkemen talep edebileceği ve fakat böyle bir iddia mahkemece karara bağlanmadan önce hiç kimsenin eserin hassen kendisine ait olduğunu ileri süremeyeceği gibi eser üzerinde dilediğince tasarruf edebilmesinin mümkün olamayacağı da dikkate alınarak sanığın hukuki durumunun buna göre tayin ve takdir gerektiren yazılı olduğu gibi olayın hukuki mahiyette bulunduğundan beraate hükümlenmesi yasaya aykırıdır” (Yarg. 7.CD, T. 01.03.1988, 2260/1964).

² “Yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun manevi tazminat davası ile ilgili olarak vermiş olduğu 29.01.2003 tarihli bir kararında; “...İntihal, sözlük anlamı itibarıyla, aşırma, başkasına ait bir eseri kendisinin gibi gösterme (Ferit Develioğlu-Neval Kılıçkını: Osmanlıca-Türkçe Sözlük, Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul 1983, s.161), kaynak göstermeksizin başkasının eserinden parça alma (Dr. Ejder Yılmaz: Hukuk Sözlüğü, Doruk Yayınları, Ankara 1976, s.72) anlamında olup, hukuk düzenince de bu anlam yüklenmiş ve yasaklanmıştır. (FSEK m.66 ve devamı). İntihal tam veya kısmi nitelikte olabilir. Açıkta ki, ister tam, ister kısmi nitelikte olsun, intihalin (aşırmanın, çalıntının) varlığı halinde, buna maruz kalan eser sahibi, hukukun kendisine tanıdığı yasal yollara başvurma hakkına sahiptir...” (Yarg. HGK. T.29.01.2003, E.2003/4-47, K.2003/37).

³ “...Bir eserden çoğaltma yolu ile yararlanma hakkı sadece ve münhasıran eser sahibine ait olduğu gibi FSEK 15. maddesi uyarınca eser sahibi olarak tanımlama hakkı da eser sahibinin vazgeçemeyeceği manevi haklarından olup, davalının davacıya ait Ney Metodu isimli eserini, fotokopi yapmak ve bunun üzerine kendi adını yazmak suretiyle davacının mali ve manevi haklarını ihlal ettiği, davalı eyleminin FSEK m.71 ve 72. maddelerde yazılı suçları oluşturduğu...” (Yarg. 11.HD., T. 09.10.2000, E. 2000/6431, K. 2000/7566).

Eserin sayfa sayfa aynen aktarılması, iktibas olmaz, intihal benzeri bir nakil olabilir. Değiştirmeden alma yani birinci unsur, iktibas, ‘esinlenme’ ve ‘işleme’den ayırır.

İktibasta kaynak sahibinin adının gösterilmemesi veya adını belirtmekle birlikte iktibasta ölçsüzlük şahsi menfaatlerin ihlali sebebi ile manevi tazminata sebep olur. Kişisel amaçla kullanımlarda –eser sahibinin zarar görmeyeceği varsayılarak– alıntı, kopyalama yapılabilir.

FSEK m. 38’de ‘bütün eserlerin kar amacı güdülmeksizin şahsen kullanmaya mahsus çoğaltılması mümkündür’ ifadesi yer alır.

Alıntı (iktibas)’ın temel kuralları ve izin alınması gereken haller. Yukarıda “iktibas” başlığı altında belirttiğimiz üzere, FSEK m. 35 kapsamında yayımlanmış bir eserden eserin ve eser sahibinin adının ve alıntı yapılan kısmın belirtilmesi suretiyle iktibas yapılabilir. Bu durumda eser sahibinden ayrıca izin almaya gerek yoktur. Ancak bu iktibasın ölçüyü aşacak derecede ve eser sahibinin haklarını haleldar edecek derecede olmaması gerekir:

- İktibaslar miktar olarak da yeni esere galip gelmemelidir, aksi halde yeni eser yararlanılan eserlerden yapılmış izinsiz bir derleme niteliğini kazanır ki bu eylemin hapis cezası ve tazminatla sonuçlanması kaçınılmazdır.

- İktibas serbestisi başkalarının eserini nakil, izah veya tahlil için değil eser sahibinin kendi görüş, düşünce ve duygularını açıklayıp takviye etmek ve verdiği bilgileri aydınlatmak için kullanılabilir.

- Yayımlanmamış bir eserden (tez, bildiri) iktibas yapılacaksa mutlaka sahibinin yazılı izni gerekir.

- Gazete, dergi veya ajans haberlerinden bir iktibas yapılıyorsa kaynağın adı, tarih ve sayısı, makale sahiplerinin adı da belirtilmelidir (FSEK 36).

- Eserler arasında iktibasın miktarı bakımından da fark mevcuttur. Henüz yayımlanmamış eserde (bildiriler) iktibas serbestisi daha dardır ve eserin bazı cümle ve fıkralarıyla sınırlıdır. Tezlerde bu kural gereği iktibas serbestisi dardır, zira eser sahibi bunlar üzerindeki yayma hakkını kullanarak sağlayabileceği mali menfaatleri henüz elde etmemiştir. Halbuki eser yayınlanmışsa daha geniş iktibaslar yapmak mümkün olabilir.

- İktibas ya aynen veya “mealen” olabilir. Aynen iktibas yararlanılan eserdeki kelime, cümle ve ifade tarzının olduğu gibi yeni esere aktarılmasıdır. Bu

tür iktibasların tırnak içinde gösterilmesi gerekebilir. “Mealen iktibas” yararlanılan eserdeki fikirlerin iktibas yapan kendi cümleleri, ifade tarzı ve üslubuyla aktarılmasıdır. Burada özellikle mealen iktibas manevi hak olarak saydığımız eserde değişiklik yapılmaması kuralı ile çeliştiğinden mümkün olduğunca kaçınılması önerilir.

Batıda bu konunun ne kadar önemli olduğunu ve kurumsallaştığını vurgulamak amacı ile, konusunda uzman bir avukatın önerilerini soru-cevap tarzında belirtmeyi uygun bulmaktayız:

Telif hakkı ve izin almada 10 temel esas, (Lloyd J. Jassin, Fikir Eserleri Avukatı, Copyright Permission and Libel Handbook: A Step-by-Step Guide for Writers, Editors and Publishers, John Wiley & Sons, Inc. 2000, NewYork)

1. *Kaynak eserde kopyalanamayacağına dair ikaz yoksa, izin almaya gerek var mı?*

Mart 1989’dan beri, ‘copyright’ ikazı mecburi değildir. Bu nedenle izin alınmalıdır. Bu tarihten önce, kopyalama hakkı ikazı mecburi olduğundan, ikaz olmayan eserlerin kopyalanma riski vardır.

2. *Eğer alıntı olduğunu yazara kredi vererek belirtirsem, izin almaya gerek kalır mı?*

Orijinal yazarı onurlandırarak alıntı olduğunu belirtmek, copyright ihlalini engellemez. Kopya hakkı başkasında olan bir yazıyı izinsiz kullanmak etik değildir. Bu yolla, izin ve onay almaksızın, sadece kredi vererek alıntı yapmak mümkün değildir.

3. *Çok küçük bir bölümü kullanacağı için izne gerek var mı?*

Alınan bölümün az veya çokluğunu belirleyen matematik ölçü yoktur. Alınan bölüm miktar olarak çok az olabilir fakat kalite olarak önemli olabilir. Bu da ihlal içine girer.

4. *Orijinali aynen almayıp, değişiklik yapıldığında izin almaya gerek var mı?*

Telif hakkı kanunları, modifikasyonlara karşı da hak sahibini korur. Modifikasyonlarda bile izin almak gerekir.

5. *Halka mal olmuş çalışmalarda izin almak gerekli mi?*

Telif hakkı süresi biten eserlerde de, eğer mirasçısı veya temsilcisi varsa izin almak gerekir.

6. *Kullanacak kaynak ve materyal, gazete ve diğer medya kaynaklarında kullanıldığı ve halka mal olduğu için izin almaya gerek var mı?*

Telif hakkı olan ile anlaşma yapmadan internette veya başka kaynaklarda kullanmak, tekrar basmak, vb. hak ihlalidir.

7. Daha sonra nasılsa izin alabilirim?

'Daha sonra' çok geç olabilir. Hak sahibi izin vermediği takdirde, büyük maddi zarar görebilirsiniz.

8. *Kullanmak istenen kaynak, artık basılmayan bir kitaptan ve halka mal olmuşsa, bu nedenle izne gerek var mı?*

Artık basılmayan kitap, telif hakkı yok anlamına gelmez. Pekala bu durum geçici olabilir, telif hakkı devam etmektedir.

9. *Kar amacı olmaksızın, eğitim amacı ile kullanacağım için izin almaya gerek var mı?*

Temel faktör, kullanıcı değil, nasıl kullanılacağıdır. Eğer tekrar tekrar kullanılması, orijinal kaynağın değerini düşürüyorsa, telif hakkı ihlali söz konusudur.

10. *Kullanmak istenen kaynak 1923'ten önce yazılmış, yani çok eski. Bu nedenle izin almaya gerek yok?*

Çok eski eserler bile telif hakkı ile korunmaktadır (ABD). 1978'den önceki eserler 31 Aralık 2002'ye kadar koruma altındadır. Eğer bu eserler 31 Aralık 2002'den önce tekrar basılırsa, 45 yıllık ek bir koruma hakkı kazanırlar.

Sonuç

- Yayınlarda, eser sahibinin hakkını koruyan ve izinsiz kullananları cezalandıran kanunlar mevcuttur.
- Temel prensip, eser sahibinin ekonomik ve manevi haklarına saygı duymak ve DÜRÜST davranmaktır.
- Eğitim amacı ile, kurallara göre alıntı yapmak mümkündür.
- Maddi ve manevi kazanç amacı ile alıntı yapmak veya taklit etmek ceza davalarına yol açar.

Başvurulabilecek kaynaklar

- Güzeldemir ME. Bilimsel araştırmaların ve bilimsel yazıların etik açıdan sorgulanması. Sendrom, Ocak 2003.
- Kansu E, Ruacan Ş. Bilimsel yanıtmanın günümüzdeki durumu: Türleri, nedenleri, önlenmesi ve cezalandırılması. Türk Kardiyol Dern Arş 2002;30:763-7.
- Jassin LJ. Copyright permission and libel handbook: A

step-by-step guide for writers, editors and publishers. New York: John Wiley & Sons, Inc.; 2000.

- Nişancı Y. Yayın etiği: Yayında izinler ve haklar. Türk Kardiyol Dern Arş 2002;30:768-72.
- Özderoyol T. Fikir ve sanat eserleri kanununda düzenlenen suçlar. İstanbul: Vedat Kitapçılık; 2006.
- Tekinalp Ü. Fikri mülkiyet hukuku. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ; 2002.

Türkiyede fikri ve sanatsal haklar

Ülkemizde Avrupa Birliği sürecinde, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda 2001 ve 2004 yılında yapılan değişikliklerden sonra fikri ve sanatsal haklarda yaratıcıları koruyan önemli değişiklikler oldu.

Bu değişiklikler ile, korsan kopyacılığın önlenmesi amaçlanmakla beraber, yayıncılık, müzik ve sinema sektörüne yatırım yapan kişiler bağlantılı hak sahibi olarak etkin biçimde korunmaya başladı.

Şüphesiz ki yasalardaki değişiklikler mahkemelerce uygulanmıyorsa etkin bir koruma sağlamaz. Bunun farkında olduğu için ülkemizde önce fikri ve sanatsal hakların uyuşmazlıklarına bakacak uzman mahkemeler kuruldu. Bu mahkemelerde görev yapacak hakimler Avrupa Birliği mevzuatı çerçevesinde yurt dışında eğitim gördü. Şimdi uzman mahkemelerde görev yapan bu hakimler gelişmiş ülkelerdeki hukuk uygulamasını ülkemizde de gerçekleştiriyorlar.

Bu doğrultuda ülkemizdeki hukuk kurallarına baktığımızda fikri ve sanatsal haklar konusunda şunları söyleyebiliriz:

Fikri ve sanat eserleri, ilim ve edebiyat eserleri, müzik eserleri, güzel sanat eserleri, sinema eserleri, işlenme eserler ve derlenmeler olarak gruplara ayrılır.

Bir eserin sahibi olan yaratıcıları manevi ve mali haklara sahiptirler. Manevi haklar, umuma arz yetkisi, eserde adının belirtilmesini istemek ve eserde değişiklik yapılmasını engellemek şeklinde özetlenebilir. Maddi haklar ise, işleme hakkı, çoğaltma hakkı, yayma (kiralamak, ödünç vermek, satmak, dağıtım yapmak) hakkı, temsil hakkı, işaret, ses veya görüntülü araçlarla kamuya sunma hakkı ve pay ve takip hakkı şeklinde ifade edilir.

Bu haklara sahip kişiler genel olarak eserin yaratıcılarıdır. Yaratıcılardan bu hakları miras yoluyla kazananlar veya sözleşme yaparak devralanlar da mali ve manevi hakları koruyabilirler.

2001 ve 2004 değişiklikleri ile Kanun'a dahil edilen bağlantılı hak sahipleri de çeşitli haklara sahiptirler. Eser sahibinin izni ile,

- bir eseri yorumlayan, tanıtan, anlatan, söyleyen, çalan ve çeşitli biçimlerde icra eden sanatçılar,

- bir eserin icrasını ve diğer sesleri ilk defa tespit eden fonogram yapımcıları, radyo ve televizyon kuruluşları ve

- filmlerin ilk tespitini gerçekleştiren film yapımcıları bağlantılı hak sahipleridir.

Bağlantılı hak sahipleri ;

- eserlerde isimlerinin belirtilmesi,
- değişiklik yapılmasını engelleme,
- mali hakların izinsiz kullanımlarını yasaklama,
- işaret, ses veya görüntülü araçlarda kamuya sunulmasını yasaklama haklarına sahiptirler.

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun 52. maddesine göre, eser veya bağlantılı hak sahipleri ile yapılacak sözleşmelerin yazılı olması şarttır ve hak devri yapılan konuların açıkça ve ayrı ayrı yazılması gerekir.

Yukarıda belirtilen hakların, eser veya bağlantılı hak sahipleri veya devrettikleri diğer hak sahibi kişilerden izinsiz kullanılması ve saldırıya konu olması hallerinde hukuk ve ceza davaları açılabilir.

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre fikri ve sanatsal haklara saldıran kişilere karşı,

- eser sahibinin veya saldırının tespiti davası,
- saldırının kaldırılması davası,
- saldırının önlenmesi davası,
- maddi ve manevi tazminat davaları açılabilir.

Maddi tazminat davalarında FSEK'ye göre, saldırı yapan kimse ile sözleşme yapılmış olsaydı istenecek bedelin üç katı talep edilebilir.

Eser sahibinin yukarıda sayılan manevi haklarına veya mali haklarına saldıran kişiler, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre hapis ve para cezası ile cezalandırılır.

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki değişiklikler sonucu, polise ve belediyelere korsan kopyaları toplama yetkisi verilmiş ve korsan kopya yapanlara ağır hapis cezası getirilmiştir. 2004 yılında Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na eklenen bir madde ile fikri ve sanatsal hakları ihlal eden internet sitelerinin servis sağlayıcılar vasıtası ile yayınının durdurulacağı da düzenlenmiştir.

Bu yasal düzenlemeler, uluslararası fikri hak kuruluşlarının çalışmalarının da etkisi ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın gayretleri sonucu sağlanmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı ayrıca önümüzdeki günlerde 2000 yılı öncesi çıkarılan yönetmelikleri Kanun'da yapılan değişiklikler paralelinde değiştirme hazırlığındadır. Yönetmeliklerden birisi de eserlerin kayıt ve tescili hakkındadır. Bu yönetmelik değişikliğine göre, müzik ve film yapımları, bu yapımlarda yer alacak eserler ile bilgisayar oyunlarının bakanlığa kayıt ve tescili zorunlu hale gelecektir. Bu değişiklik ile ülkemizdeki korsan kopyaların önlenmesi yönünde bir adım daha atılmış olacaktır.

Sonuç olarak 2001 yılından bu yana yapılan yasal düzenlemeler ve mahkeme uygulamaları sonucu, ülkemizde fikri ve sanatsal hakların bugün, gelişmiş ülkeler kadar korunduğunu söylemekten memnuniyet duyuyoruz.